

УДК 343.148; 343.98

Михайло Григорович ЩЕРБАКОВСЬКИЙ,

доктор юридичних наук, професор,

завідувач кафедри кримінального процесу, криміналістики та експертології

Харківського національного університету внутрішніх справ;

ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-8413-9311>

ПРЕДМЕТ Й ОБ'ЄКТ ЯК ОСНОВНІ КРИТЕРІЇ РОЗМЕЖУВАННЯ КРИМІНАЛІСТИКИ ТА СУДОВОЇ ЕКСПЕРТОЛОГІЇ

Ганс Гросс в кінці XIX в. із загального блоку кримінально-правових наук виділив «матеріальне кримінальне право», відзначаючи, що предметом його вивчення є «злочинне діяння і покарання». Спочатку криміналістика розглядалася як природно-технічна наука, а її предмет включав вивчення способів збирання і закріплення доказів; техніки розслідування злочинів; дані з області логіки, психології, медицини, хімії, фізики; а також способи реєстрації злочинців, техніки виробництва оглядів і методи дослідження матеріальних слідів.

Розвиток криміналістики в радянський період, починаючи з 30-50-х років XX століття, істотно розширив предмет науки, який визначався через систему основних досліджуваних цієї наукою закономірностей. Сформульоване Р.С. Белкіним визначення предмета криміналістики, як науки про закономірності досліджуваної нею об'єктивної дійсності, стало загально прийнятим серед вчених. Предмет криміналістики неодноразово уточнювався, доповнювався і в узагальненому вигляді включає закономірності виникнення у зв'язку із вчиненням злочину слідової інформації, технології її збирання, дослідження і використання в розкритті та розслідуванні злочинів. Відповідно до цього визначення об'єктом вивчення криміналістики є два види діяльності: злочинна діяльність, процес її відображення в матеріальних і ідеальних слідах, та діяльність правоохоронних органів щодо виявлення розкриття та попередження злочинів, яка проявляється у виявленні, дослідженні та використанні кримінально-релевантної інформації. У практичному аспекті криміналістика як наука покликана сприяти впровадженню в слідчо-судову практику розроблених нею методів, засобів і рекомендацій, вдосконаленню правового та організаційного забезпечення їх використання в розкритті та розслідуванні злочинів. Подальшими теоретичними дослідженнями в 80-х роках XX століття було покладено початок розробці в криміналістиці проблем криміналістичного забезпечення розкриття та розслідування злочинів як діяльності по застосуванню в цих цілях криміналістичних методів, засобів і рекомендацій.

В результаті науково-технічного прогресу та природного процесу інтеграції і диференціації наукових знань в надрах криміналістики спершу зародилося окреме вчення про криміналістичну експертизу, а потім, починаючи з 70-х років XX століття, сформувалася і до початку нового століття виділилася нова наукова галузь – судова експертологія. Об'єктом вивчення судової експертології є наукові, гносеологічні і праксеологічні основи всіх судових експертиз, включаючи криміналістичні експертизи. Відносно предмета експертології склалося два підходи. Перший, який ми підтримуємо, включає закономірності функціонування самої науки (визначення предмету, системи, принципів, завдань, функції, формування та класифікація судових експертиз та ін.), наукові основи експертних досліджень (включаючи теорії експертної ідентифікації, діагностики, сітуалогії, вчення про об'єкти судової експертизи, їх властивості й ознаках і т.д.), методичні основи експертних досліджень (поняття експертних технологій, система методів, засобів, стадій дослідження та ін.). Другий підхід характеризує судово-експертну діяльність в цілому і крім перерахованих складових, доповнюється закономірностями правового та організаційного забезпечення експертної діяльності. При будь-якому підході судова експертологія є методологічною основою різних родів і

видів судових експертиз і розвивається на їх єдиній інтеграційній основі.

Об'єктивний процес виділення судової експертології з криміналістики позитивно позначилося на розвитку методологічних основ судових експертиз. Активно розробляються проблеми загальної теорії (предмет, природа, система, завдання, мова і т. п.); наукові і методичні основи окремих родів, видів судових експертиз; уточнюється місце і зв'язок в системі суміжних наук; ініціюється вдосконалення законодавчої регламентації судово-експертної діяльності. Слід підкреслити, що наукові напрацювання криміналістів грають істотну роль в теоретичних засадах судової експертології.

Особливості предмета і об'єкта двох споріднених наук зумовлюють між тим їх суттєві відмінності, які проявляються у задачах, функціях, розроблених рекомендаціях, методах, прийомах, засобах, знаннях і суб'єктах їх застосування, метою використання, специфіці структури, змісту і викладання криміналістики і судової експертології як навчальних дисциплін [1]. На відміну від криміналістики, націленої на розробку рекомендацій для слідчих щодо розкриття та розслідування правопорушень, суддів щодо розгляду справ в суді, загальне завдання судової експертології полягає в науковому обґрунтуванні провадження судово-експертних досліджень з метою забезпечення потреб кримінального, цивільного, адміністративного, господарського судочинства [2].

Аналізуючи криміналістичну літературу легко помітити, що «чистими» криміналістами розглядаються теоретичні питання криміналістики, розробляються тактичні прийоми і методики розслідування злочинів. На нашу думку, вдосконалення і розвиток судових експертиз, як єдиного процесуального інституту та наукової галузі, не має перспектив в рамках криміналістики (криміналістичної техніки), оскільки для подальшого прогресу наукових і методичних основ судових експертиз виключно криміналістичних знань недостатньо. Щодо судових експертиз недоцільно застосовувати усталений термін про криміналістику як «канал» трансформації природничо-наукових та інших спеціальних знань в процес розслідування. Література з питань судових експертиз наочно показує, що наукова база та сучасні експертні методики створюються фахівцями на основі спеціальних (неюридичних) знань. Це стосується і так званих «традиційних» криміналістичних експертиз, методики яких удосконалюються на основі лінгвістичних, фізичних, хімічних, інженерних, інших методів і засобів дослідження. Зауважимо, що методики набувають статус експертних не тільки в зв'язку із застосуванням природничо-наукових методів і знань, а при наявності трьох умов: призначення для вирішення специфічних для судочинства завдань; дослідження специфічних об'єктів - типових слідів правопорушень (наприклад, мікрооб'єкти); наявності розроблених наукових основ і технології дослідження. Цілком

очевидно, що докладний виклад методик експертного дослідження недоступний правозастосовникам і недоречний в рамках криміналістичної техніки. Додавання прикметника «криміналістичні» не перетворює судові експертизи в складову криміналістики. Це було б кроком назад у розвитку теорії судових експертиз.

Слід відмітити, що предмети криміналістики та судової експертології перекриваються, оскільки дослідження слідів злочину відбувається як в ході провадження судових експертиз, так і в процесі пошуково-пізнавальної діяльності слідчого при розкритті та розслідуванні злочинів. Однак, криміналістична техніка, відповідно до свого предмету, націлена розглядати закономірності збирання та попереднього дослідження речових доказів, описувати можливості їх подальшого аналізу судовими експертизами. В рамках предмета криміналістики вирішуються питання вдосконалення криміналістичної техніки, а саме – методів пошуку, фіксації, вилучення, збереження, транспортування матеріальних слідів злочину. У практичному аспекті методи, прийоми і засоби «польової» криміналістики слід створювати в тісній взаємодії з експертами, яким згодом спрямовуються на дослідження виявлені сліди. При цьому техніко-криміналістичні методи і засоби обмежуються попередніми дослідженнями слідів без їх зміни. Навпаки, експертні дослідження спрямовані на всебічне дослідження властивостей (ознак) об'єктів з використанням будь-яких доступних і апробованих методик. Разом з тим, можливість проведення судової експертизи багато в чому визначається якістю і повнотою застосування техніко-криміналістичних засобів збирання слідів правопорушень під час проведення слідчих (розшукових) дій. У такому підході втілюється взаємодія не тільки наукових розробок двох наук, а й суб'єктів збирання та дослідження слідів злочинів.

Таким чином, відокремлення судової експертології неминуче повинно змінити традиційну структуру криміналістичної техніки, одночасно розвиток науки про судову експертизу суттєво впливає та збагачує криміналістичну тактику і методику.

Список бібліографічних посилань:

1. Щербаківський М. Г. Співвідношення та структура криміналістичної техніки й судової експертології. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. Харків: Право, 2020. Вип. 21. С. 133–147.
2. Волинский А. Ф. Судебно-экспертная и криминалистическая виды деятельности: общее и особенное. *Эксперт-криминалист*. 2013. № 2. С. 18–20